

Т. О. Рудич

АНТРОПОЛОГІЧНИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ СХІДНОЇ ВОЛИНИ ДАВНЬОРУСЬКОЇ ДОБИ

У статті розглянуто тенденції в дослідженні антропологічного складу населення Східної Волині доби Київської Русі.

Ключові слова: Східна Волинь, давньоруський час, слов'яни, древліани, балти, краніологія, антропологія, населення, популяція, морфологічний тип.

Археологічні дослідження пам'яток Східної Волині мають досить довгу за мірками людського життя історію. За цей час накопичено значний за обсягом та цікавий археологічний матеріал. На жаль, база палеоантропологічних даних з цих земель за обсягом на декілька порядків поступається базі археологічній. Давня людність регіону репрезентована в антропологічних публікаціях та колекціях надто вже скромно, хоча вирішення багатьох питань слов'янського етногенезу та формування антропологічного типу українців неможливе без матеріалів саме з цих земель. Частково така ситуація пояснюється обрядом кремації, який був розповсюджений у низці культур, що побутували на цих землях, та не залишав матеріалів для роботи краніологів. Тому більш-менш достовірну інформацію стосовно антропології давнього населення згаданих територій ми маємо лише для давньоруської доби. Оскільки вважається, що у давньоруський час Східна Волинь була центром древліанських земель, то саме на темі дослідження антропологічного складу древліан ми сконцентруємо увагу в даній статті.

З історії антропологічних досліджень Східної Волині. Левова частка матеріалів, якими оперують антропологи, що звертаються до древліанської теми, походила з курганів з інгумаціями X—XI ст. та була отримана під час розкопок кінця XIX — початку XX ст. Ан-

тропологи вже давно з вдячністю згадують В. Б. Антоновича, К. М. Мельник, Я. В. Яроцького, С. С. Гамченка, які з пієтетом ставилися до антропологічного матеріалу, бачили в ньому важливе джерело наукової інформації та збирали його для подальших досліджень.

Перша антропологічна публікація матеріалів давньоруської доби з розкопок В. Б. Антоновича та С. С. Гамченка була здійснена відомим польським антропологом Д. Я. Талько-Гринцевичем [Талько-Гринцевич, 1910]. Серія черепів, що увійшла в літературу як древліанська, походила з древліанських земель у тих межах, що були окреслені В. Б. Антоновичем та віддзеркалювали його уявлення про кордони розселення слов'янських племен. Розкопки В. Б. Антоновича охоплювали переважно південну та південно-східну частину древліанських земель, частина цих територій сьогоднішніми археологами розглядається в якості полянських.

У зв'язку з тим, що виміри черепів Д. Я. Талько-Гринцевичем проводилися за методиками, які знаходилися у стадії становлення, то можливість використання опублікованих ним матеріалів обмежена. Власне кажучи, звертаючись до цих публікацій сьогодні, більш-менш впевнено можна говорити лише про неоднорідність популяції та про те, що у сумарному вигляді вона виявилася мезокранною. Брахікранні черепи в серії взагалі були відсутні, мезокранні були домінуючими (86 %), а доліхокранні — склали 14 %. Саме мезокранія серії і викликає найбільший інтерес. Серед дослідників кінця XIX — початку XX ст. черепний показник вважався провідною ознакою для диференціації краніологічного матеріалу та активно використовувався для аргументації на користь приналежності до окремих етнічних груп.

Д. Я. Талько-Гринцевич в той час вважав первинними для слов'ян брахіокранні форми. Доліхокранні черепа на слов'янських землях він пов'язував з преслов'янським (переважно фінським) субстратом, а проміжні (мезокранні) форми пояснював метисацією.

Ідея брахікефальності давніх слов'ян, яку вперше висловив поляк І. Коперницький, мала багато прибічників серед істориків, археологів та антропологів. Прихильність до неї відбивалася і на поглядах цих науковців на антропологічний склад населення древлянських земель. Так польський дослідник М. Заборовський вважав за можливе розглядати древлян, як нащадків неолітичних доліхоцефалів та навіть висловлював досить радикальну думку, що їх мова навіть за давньоруських часів могла бути і неслов'янською.

Деяко пізніше з'явилася невелика, але дуже потужна група відомих дослідників (Я. Чекановський, Т. Лер-Сплавинський, І. Швидецька), які дотримувалися думки, що первинний тип слов'ян — нордійський (доліхокранний, з великою черепною коробкою). Така позиція зумовила їх погляди на мешканців древлянських земель.

Як релікт преслов'янського населення розглядав древлян польський антрополог Я. Чекановський, який загальнослов'янський центр бачив на землях Польщі, а на Волині — витоки східнослов'янської експансії.

Відомий німецький антрополог І. Швидецька була схильна розглядати населення древлянських територій, як таке, що належить переважно до східноєвропейської (преслов'янської або субблалпоноїдної) раси. Цю расу на східнослов'янських землях дослідниця пов'язувала з давнім населенням цих територій (переважно фіно-угорським) [Schwidetzky, 1938].

Перелічені вище дослідники були прихильниками різних, інколи діаметрально протилежних, поглядів на походження слов'ян, але, коли стосувалося антропологічного складу населення древлянських земель, усі вони звертали увагу на архаїчні риси фізичного типу місцевого населення та робили акцент на проявах дослов'янського субстрату. Древлянську територію з її домінуючою мезокранією жоден з цих науковців до зони слов'янської прабатьківщини не поспішав включати.

Усі згадані автори оперували матеріалами Д. Я. Талько-Гринцевича, хоча усі відзначали, що ними можна користуватися дуже обмежено.

Лише у 1940-і рр. неопрацьований матеріал з розкопок К. М. Мельник, Я. В. Яроцького, С. С. Гамченка, Т. М. Мовчанівського був вимірний та опублікований московськими антропологами Т. О. Трофимовою та Г. Ф. Дебецом за прийнятою тоді програмою [Трофимова, 1946; Дебец, 1948].

Автори ввели у науковий обіг чоловічі черепа з древлянських та волинських територій.

Г. Ф. Дебец об'єднав їх у загальну серію, яка характеризувалася доліхокранією, значними розмірами черепа, відносно широким обличчям та гарним виступом носа. Серія отримала назву древлянської. Дослідник вважав, що населення цих земель давньоруської доби представляє ступінь розвитку протоевропейського типу. На висновки автора вплинули популярні тоді ідеї стадіальності академіка Н. Я. Марра.

Відомий російський антрополог Т. О. Трофимова віднесла древлян у середньому вияві до європейського мезодоліхокранного широколицького типу. Цей тип серед слов'ян за розробками дослідниці характеризував древлян, полоцьких кривичів, дреговичів, радимичів, був провідним для окремих груп словен Приільмення, чуді північно-західних земель, іжори, окремих етнічних груп Прибалтики, фіксувався у Пруссії, Скандинавії, Нідерландах. Розповсюдження типу за межі племінних кордонів, на думку авторки, слугувало доказом його формування в більш давню епоху. Т. О. Трофимова зробила також акцент на неоднорідності населення територій древлян та волян. Вона відзначила, що на одних могильниках локалізувався вузьколиций доліхокранний тип, на інших — широколиций мезокранний тип, а на третіх — широколиций доліхокранний тип. Але висновки авторки вважала попередніми, бо серії з окремих могильників були надто маленькі, тож міг включитися чинник випадковості вибірки.

До цього ж антропологічного матеріалу зверталася й відома дослідниця Т. І. Алексеева [Алексеева, 1973, с. 67]. Дослідниця розділила його за географічним принципом на західну та східну серії. Західна група (верхів'я Стиру та Горині) включила матеріали з могильників Белев, Колоденки, Пересопниці, Старий Жуків, Усичі, Теремне, Волинь. А до східної групи (Верхів'я Тетерева, Ужа, Уборті) увійшли матеріали могильників Андрієвичі, Зубковичі, Олевськ, Норинськ, Язберень, Речиця та Ягнятин (останній за принципом масивності). Співставлення матеріалів східної та західної групи виявило, що у середньому вияві вони мало відрізняються одна від одної та характеризуються доліхокранією та широким обличчям.

Т. І. Алексеева також диференціювала антропологічний матеріал з цих могильників за обрядом поховання. Виявилось, що збірні серії з курганів з похованнями на горизонті характеризуються мезокранією, значною висотою черепа та широким обличчям. Цей антропологічний тип дослідниця пов'язала з древлянами. В сучасній літературі саме ця вибірка фігурувала в якості збірної серії древлян, хоча треба пам'ятати, що до її складу увійшли матеріали зі східної та західної груп. Серія черепів із курганів з похованнями у ямі характеризується доліхокранією, середньою висотою черепної коробки та менш широким обличчям. Цей тип Т. І. Алексеева пов'язувала з волян.

нами, а аналогії йому знаходила у латгальських могильниках. Серія черепів із курганів з похованнями у ямі фігурувала в літературі у якості збірної волинян, хоча теж об'єднує матеріали західної та східної груп. Тобто, тут ми маємо справу з відходом від географічного принципу формування груп.

Т. І. Алексеева зараховувала древлян до південного кола європеїдів, а волинян — до північного. Вона спробувала також визначити місце древлян та волинян серед східнослов'янських груп. За запропонованою нею типологією збірна серія древлян разом з тиверцями представляє мезокранний широколиций тип. До широколицих груп належать також волиняни та полоцькі кривичі, але вони репрезентують доліхокранний широколиций тип.

Дослідниця спробувала відшукати антропологічні початки даних типів. Витоки мезокранного широколицього типу вона шукала в неолітичних племенах культури дзвоноподібних кубків та населення I тис. до н. е. лівобережжя Дунаю, а витоки доліхокранного широколицього типу — у широколицих популяціях шнурової кераміки та бойових сокір. Те, що останній антропологічний тип фіксується як у середньовічних балтів, так і в окремих групах слов'ян, свідчило, на думку дослідниці, на користь виявів їх єдиного субстрату.

Відомий український антрополог В. Д. Дяченко, який працював над створенням власної типології слов'ян, включав давньоруські правобережні дніпровські території до зони розповсюдження дністровського-дунайського та вісло-дніпровського типів. Для обох характерні великі доліхокранні черепні коробки, низькі орбіти, але перший тип відрізнявся вужчим обличчям. Аналогії типам автор знаходив серед балтів, а витоки — у групах східних шнуровиків [Дяченко, 1986].

Тобто, в кінці 1940-х — 90-ті рр. антропологи продовжують акцентувати увагу на архаїчних рисах населення древлянських та більш західних волинянських територій. Їх відносять до кола широколицих східнослов'янських груп. Вималюється тенденція знаходити морфологічні паралелі для частини населення волинянського регіону в північних групах, але переважно вже в популяціях балтів. Витоки доліхокранного широколицього типу починають бачити в широколицих популяціях шнурової кераміки Європи.

Матеріали з древлянських територій, якими оперували дослідники, представляли, головним чином, населення, яке можна вважати сільським. Саме характеристиці сільського населення надається перевага при вирішенні низки питань особливо етнокультурного кола. Але антропологічний матеріал, що репрезентує городян, також представляє значний інтерес. Древлянські землі відносилися до тих давньоруських територій, де концентрація міст була невелика.

Довгий час була відома лише одна маленька вибірка черепів з древлянських земель, яка можливо була пов'язана з населенням городища. Вона походила з курганів біля Олевська (поховання на горизонті) та характеризувалася великою доліхокранною черепною коробкою та широким обличчям, тобто комплексом типовим для населення древлянських та волинянських земель.

На початку 2000-х рр. до рук антропологів потрапила серія черепів з м. Возвягль (Новоград-Волинський), що знаходилося на західному кордоні древлянських земель. Автор розкопок Б. А. Звіздецький датував її XIII ст. і пов'язував з подіями 1258 р., коли місто було зруйновано військами Данила Галицького. Антропологічні матеріали з розкопок Возвягля досліджувалися автором даної статті [Рудич, 2003].

Серія стала першою з цих територій, яка була досліджена за широкою краніологічною програмою. Вперше також була сформована група з жіночих черепів, які краще представляють автохтонне населення. І це була перша більш-менш репрезентативна міська серія з цих територій.

Чоловіча група характеризувалася великими розмірами черепа, мезокранією, широким, середньовисоким, низьким за показником обличчям. Горизонтальне профілювання обличчя на верхньому рівні було на межі різкого та помірною, на середньому — різке. Орбіти низькі, ніс середньоширокий. Кістки носа виступали середньо.

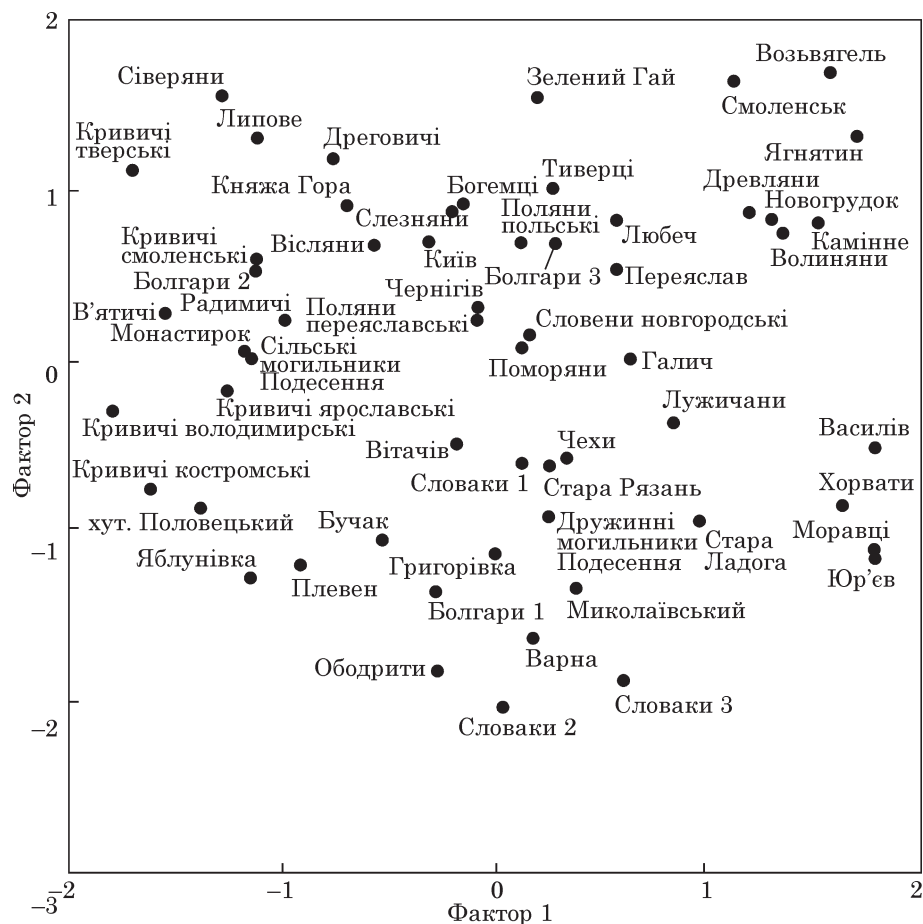
Жіноча група серія характеризувалася великими розмірами черепа та мезокранією. Обличчя широке, середньовисоке, за показником низьке. Горизонтальне профілювання обличчя різке. Орбіти середньовисокі, ніс широкий. Кістки носа виступають середньо.

Населення міста виявилось неоднорідним, але чітко простежується антропологічна домінанта. Важливо, що чоловіче та жіноче населення в середньому належить до кола мезокранних широколицих форм, які разом з доліхокранними широколицими типами представляють сільське населення древлянських, волинянських та тиверських земель. Тобто, населення Возвягля XIII ст. в антропологічному плані більшою мірою може бути пов'язано з сільським населенням своєї племінної території та земель волинян. Серія з Возвягля виявляє значну морфологічну подібність до мезокранних широколицих форм, які характерні для збірної групи з поховань на горизонті, що їх Т. І. Алексеева пов'язує з древлянами. Якщо звернутися до окремих вибірок, то найближчою до возвягельців виявляється маленька серія зі Старого Жукова, що знаходиться західніше.

Стосовно жіночої вибірки з Возвягля, то вона виявила типологічну подібність до жінок з тиверських земель та давнього Галича.

На сьогоднішній день за матеріалами з Возвягля та з-під Олевська можна говорити, що

Результати факторного аналізу чоловічих черепів з могильників древлянських територій в колі слов'янських груп

населення древлянських міст та городищ, головним чином, складалося з вихідців з місцевих земель. Ситуація істотно відрізняється від тої, яку ми маємо у Придніпров'ї, де серед городян кількість вихідців з інших слов'янських земель була значною.

Поява нової серії з древлянських земель дало автору даної статті поштовх до перегляду старих матеріалів. Це було обумовлено також тим, що значно зросла антропологічна база давніх популяцій Східної Європи.

Матеріали, які були введені у науковий обіг Г. Ф. Дебецом, були нами згруповані за територіальним принципом. Західну групу (верхів'я Стиру та Горині) ми розглядаємо як таку, що представляє волян, а східна група (верхів'я Тетерева, Ужа, Уборті) — древлян. Могильник Ягнятин, як такий, що знаходиться надто південно, до збірної групи древлян не увійшов.

Вибірка з древлянської території та земель волян виявилися максимально близькими одна до одної. Обидві в середньому вияві характеризуються доліхокранією при великих черепних коробках та широким в слов'янських масштабах обличчям.

Збірна серія з древлянських земель та група з Возьвягль розглядалася нами на тлі східнослов'янських популяцій княжої доби, а потім — із залученням синхронних серій західних та південних слов'ян. Вони аналізува-

лися за допомогою статистичних методів з використанням різного набору ознак. Отримані результати виявилися близькими [Рудич, 2003; 2014б, с. 90—110].

Серії, які репрезентують сільське населення з земель древлян та волян сформували коло груп, які в слов'янському масштабі характеризуються меншим черепним показником, високими черепними коробками, більшими розмірами обличчя, низькими орбітами та вужчими носами. До цього кола входять, або тяжіють: збірна група тиверців, могильник Ягнятин, лівобережний могильник Зелений Гай, а також населення низки міст: Возьвягль, Любеч, Новоградок, Смоленськ (рисунок).

Масивні краніологічні групи не отримали розповсюдження в південнослов'янському та західнослов'янському (за виключенням мазовшан) світах. Це свідчить на користь того, що якщо міграційні потоки з зони їх розповсюдження і мали місце, то були не надто потужними та не простягалися надто далеко. Те, що могильники Возьвягль, Ягнятин та Зелений Гай (кургани) знаходяться на антропологічній периферії слов'янського світу, спонукає розширити зону пошуку аналогій.

Пошук антропологічних паралелей приводить нас до популяцій балтів. Тему близькості масивних слов'янських та балтських типів вже давно піднімали антропологі, але сьогодні

база даних по давнім балтам істотно зросла і це допомогло уточнити окремі позиції. При залученні нами до статистичного міжгрупового аналізу окрім слов'янських також балтських та фінських груп ми отримали цікаві результати. Збірні доліхокранні групи з древлянських та волинських земель виявили значну подібність до збірної серії ятвягів з території Польщі, яку датують II—V ст., а також групи штрихованої кераміки (перехід в культуру литовських курганів). Подібність ця більша, а ніж до частини синхронних слов'янських популяцій. Це може свідчити про спільний з частиною балтів біологічний субстрат, хоча не виключає і наявності більш пізніх міграцій з ятвязьких земель. Мезокранний широколиций тип, який характеризує населення Возвягля виявляє морфологічну та статистичну подібність до мезокранного типу в середовищі ятвягів. Але мезокранні широколиці форми серед балтів представлені слабо (переважно в зоні контактів з фінами), а тому їх присутність серед ятвягів викликає найбільше запитань [Чеснис, 1990]. Статистично населення Возвягля близьке прибалтійським фінами та групам балтсько-фінського прикордоння, але коли до аналізу включаються дані по горизонтальному профілюванню, то возвягельці демонструють подібність до слов'янських та балтських груп, бо саме ці ознаки добре відділяють балтів та слов'ян від фінського масиву.

Жіноча серія з Возвягля (єдина на волинських та древлянських землях) демонструє подібність до груп тиверців, дреговичів, кривичів. Це може свідчити на користь того, що у давнину кордони розповсюдження типу були широкими. Але варто відзначити, що у розпорядженні антропологів є незначна кількість балтських та фінських жіночих груп, які можна було використати для порівняння. На жаль, жіночі серії з території ятвягів також відсутні. У будь-якому разі стає очевидним, що мезокранні широколиці форми на території древлян варто пов'язувати з північним колом європеоїдів.

Відзначимо, що як сільське, так міське населення древлянських земель було неоднорідним, але тут не спостерігається такої строкатості, як у придніпровських (полянських) землях. Однією з причин цього може бути географічне положення та наявність природних перепон. Думку про те, що племенні межі древлян зумовлені природними бар'єрами, висловлювали археологи [Звіздецький, 2008]. На півночі древлян та дреговичів розділяла смуга прип'ятських боліт, на сході від сусідніх полян — смуга заболочених масивів вздовж течії р. Здвиж, на півдні: природний рубіж між двома природно-географічними зонами — Поліссям і Лісостепом. Лише на заході древлянські поселення стикаються з поселеннями волинян у межиріччі Случі і Горині.

В процесі внутрішньо групового аналізу матеріалів з древлянських та волинянських тери-

торій нам вдалось виділити групу черепів, для котрих характерна доліхокранія та середньошироке обличчя [Рудич, 2003]. Цей комплекс ознак є провідним у дреговичів. На Волині він фіксується, але у невеликій кількості та більшою мірою в західному її регіоні. Тобто, смуга прип'ятських боліт цілком могла реально гальмувати приплив населення з північних дреговицьких територій.

Можна було очікувати на присутність мезокранних мезоморфних з середньошироким (з тенденцією до вузьколицесті) обличчям, що характеризують сільські популяції полян київських, але вона дуже слабо фіксується у древлянських групах. У цьому випадку, окрім географічних перепон, одним з пояснень може бути відсутність значного власне полянського демографічного потенціалу. Приріст населення на колишніх полянських територіях і так проходив, головним чином, за рахунок вихідців з інших земель. Але треба відзначити, що і в історичних полянських землях масивні з деякими архаїчними рисами черепи, які можна пов'язати з древлянським масивом, зустрічаються зрідка й належать переважно чоловікам (Княжа гора, Ягнятин, Київ). Тобто, можливо, окрім природних географічних перепон, існували ще якісь причини, які гальмували обопільні міграції та обмін генами між цими територіями. Глухий відгомін давньої неприязні між полянами та древлянами знаходив відбиток у давньоруських літописах.

Стосовно західноволинських територій, то вони, як вже говорилося, представляють з древлянськими практично один антропологічний масив масивних антропологічних форм. Але Західна Волинь була більш строката в антропологічному плані та більш відкрита західним та південно-західним впливам з їх мезоморфними, доліхо-мезокранними, середньолицими типами. На західних волинських землях фіксується більша кількість черепів з більш вузьким обличчям.

Відзначимо, що волинсько-древлянська смуга масивних широколицих типів тягнеться на схід, вище Києва вона перетікає на лівий берег Дніпра. Масивні форми фіксуються у Любечі, на окремих могильниках Чернігова, Переяслава, і що важливо, у жіночих вибірках, що може свідчити на користь їх давнього проникнення сюди.

Давньоруське населення Східної Волині та пізньосередньовічне населення України. Масивні форми з древлянських земель та території волинян зіграли провідну роль у формуванні центрально-українського антропологічного типу. Вперше думку, що головну роль у формуванні морфологічного типу українського народу відіграли краніологічні риси древлян висловив В. П. Алексеев [Алексеев, 1969, с. 208]. Він спирався в своїх поглядах на порівняння матеріалів давньоруської доби та краніології українців другої половини

XIX — початку XX ст. Ця думка В. П. Алексеєва не набула надто широкого поширення.

Але останнім часом почав вводитися до наукового обігу матеріал доби пізнього середньовіччя. П'ять таких репрезентативних серій з Середнього Подніпров'я та Поділля були досліджені автором даного тексту [Рудич, 2014a]. Порівняльний аналіз цього нового матеріалу дозволив нам зробити висновки, що саме широколиці морфотипи, які в давньоруську добу були розповсюджені на древлянських, волинських, тиверських та частково галицьких територіях, стали основою при формуванні центрально-українського типу, який, головним чином, сформувався у XIV—XV ст., а в XVI—XVII ст. вже домінував у Центральній Україні. Центрально-український тип є домінуючим серед українців (охоплює 75 % сучасного населення).

Скоріш за все, після монгольської навали мешканці полянських земель, де серед населення переважали мезокранні з тенденцією до вузьколицьості форми, зазнали значних втрат або частково були змушені відійти в інші землі. В добу пізнього середньовіччя саме вихідці з колишніх древлянських та волинських земель виявилися провідними у біологічному відновленні слов'янської популяції Середнього Подніпров'я. За іронією долі нащадки древлян отримали своєрідний біологічний реванш у полян, хоча і через декілька століть.

Сучасне населення. Сучасне населення Волині та Полісся найповніше вивчала у 1950—60 рр. експедиція Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР ім. Т. М. Рильського.

За типологізацією В. Д. Дяченка місцеве населення належить до центрально-українського антропологічного типу, який має локальні варіанти: волинський та поліський. Волинський варіант представляє найбільш масивне населення України (під масивності припадає на українські популяції Берестейщини). Поліський варіант займає локальне місце в слов'янському світі, він є дуже нечисленним (близько 300 тис. сучасного населення). Результати соматологічних досліджень чітко вказують, що на Волині та Правобережжі Полісся збереглися архаїчні протоєвропеїдні риси: «*Мимоволі впадає в очі натяк на якесь збереження кроманьйойдних ознак у сучасного українського населення Волині, а також Правобережного Полісся*» [Дяченко, 1965, с. 73].

Порівнювати давнє і сучасне (живе) населення окремих територій важко, існують значні розбіжності в методиках досліджень. Досить реальну картину може дати порівняння матеріалів за одонтологічними ознаками. Зуби зберігають найбільш давню інформацію, але, на жаль, одонтологічні серії з території Східної Волині давньоруської доби, як і практично усіх культур більш раннього часу, відсутні.

Антрополого-одонтологічні дослідження сучасного українського населення дали можливість виявити в окремих регіонах Правобережного Полісся дуже архаїчні варіанти середньоевропейського типу, витоки яких, на думку дослідників, сягають неолітичної доби [Сеґеда, 2001].

Середньоевропейський тип фіксується в окремих групах східних слов'ян та є провідним одонтологічним типом балтів. Відома прибалтійська дослідниця Р. У. Гравере схильна розглядати його, як такий, що належав давньому (протоєвропеїдному) населенню Європи та мав витоки ще в культурах мезоліту та неоліту [Гравере, 1999, с. 216]. Спільну ж основу балтського, слов'янського (та можливо германського) етногенезу вона бачить в балтійському одонтологічному типі, який має витоки у поморській культурі.

Дерматогліфічні дослідження українців цих регіонів дали можливість В. Д. Дяченкові, за значенням дельтового індексу, виявити певні аналогії між Українським Поліссям і Волиню та Північною Європою [Дяченко, 1965, с. 5]. Вважається, що дерматогліфіка (як і одонтологія) зчитує найбільш давню інформацію.

Висновки. Матеріал, який на сьогоднішній день знаходиться у розпорядженні антропологів та служить базою для наукових розробок, дозволяє зробити низку висновків, які ми подаємо нижче.

1. У давньоруську добу населення Східної Волині складало практично один антропологічний масив із населенням Західної Волині, хоча населення останньої було більш неоднорідним. Мешканці земель древлян та волинян переважно належали до кола доліхокранних та мезокранних широколицьих типів східних слов'ян, до яких можна ще віднести населення тиверських земель, полоцьких кривичів, а із західних слов'ян — мазовшан. Древляни та волиняни виявляють морфологічну подібність з масивними серіями балтів, а особливо ятвягів. Це може свідчити про наявність спільного антропологічного субстрату.

2. У невеликій кількості на цій території фіксуються доліхокранні середньолиці типи, які можна пов'язати з дреговичами. Стосовно інфільтрації населення генетично пов'язаного з історичними полянськими землями, то вона була мінімальною, незважаючи на приналежність колишніх древлянських територій до Київської землі.

3. Масивні широколиці типи, які характеризували основну частину давньоруського населення древлянських та волинянських територій стали основою при формуванні центрально-українського антропологічного типу, який сьогодні є домінуючим серед населення України.

4. Серед сучасного населення Східної Волині фіксується перевага центрально-українсько-

го типу (при наявності двох антропологічних варіантів — волинського та поліського). Сучасне населення окремих (переважно північних) районів Східної Волині зберегло архаїчні риси.

Маємо надію, що поява нового антропологічного матеріалу з цих територій дозволить уточнити антропологічну ситуацію в регіоні. Найбільш актуальними для антропологів є: з'ясування часу появи широколицих типів на цій території, можливості безперервності їх перебування на цих землях, розуміння того, в межах яких археологічних культур вони існували, визначення кордонів (особливо південних) їх розселення. З локальних проблем значний інтерес представляє з'ясування антропологічного складу населення Болохівської землі (стаття на цю тему готується до друку автором даного тексту).

Алексеев В. П. Происхождение народов Восточной Европы. — М., 1969. — 324 с.

Алексеева Т. И. Этногенез восточных славян. — М.: МГУ, 1973. — 329 с.

Гравере Р. У. Одонтологический аспект этногенеза и этнической истории восточнославянских народов // Восточные славяне. Антропология и этническая история. — М.: Научный мир, 1999. — С. 205—219.

Дебец Г. Ф. Палеоантропология СССР // Труды института этнографии АН СССР: Новая серия. — М.; Л.: АН СССР, 1948. — Т. IV. — 392 с.

Дяченко В. Д. Антропологічний склад українського народу. — К.: Наук. думка, 1965. — 129 с.

Дяченко В. Д. Антропологический состав средневековых восточных славян // Проблемы эволюционной морфологии человека и его рас. — М.: Наука, 1986. — С. 234—243.

Звіздецький Б. А. Городища IX—XIII ст. на території літописних древлян. — К., 2008. — 176 с.

Рудич Т. О. Антропологічний склад населення північних районів України X—XIII ст. (правий берег Дніпра) // Vita antiqua. — К., 2003. — № 5—6. — С. 202—214.

Рудич Т. О. Антропологічний склад населення Центральної України козацької доби // Історична антропология та біоархеология України. — К., 2014а. — Вып. 1. — С. 90—115.

Рудич Т. О. Населення Середнього Подніпров'я I—II тисячоліття за матеріалами антропологии. — К., 2014б. — 298 с.

Сегеда С. Антропологічний склад українського народу: етногенетичний аспект. — К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2001. — 256 с.

Талько-Гринцевич Ю. Д. Опыт физической характеристики древних восточных славян // Статьи по славяноведению. — СПб: Тип. Имп. АН, 1910. — Вып. 3. — С. 1—134.

Трофимова Т. А. Кривичи, вятичи и славянские племена Поднепровья по данным антропологии // СЭ. — 1946. — № 1. — С. 91—136.

Чеснис Г. А. Многомерный анализ антропологических данных как средство решения проблемы выделения балтских племенных союзов эпохи железа // Балты, славяне, прибалтийские финны. Этногенетические процессы. — Рига: Знатье, 1990. — С. 9—28.

Schwidetzky I. Rassenkunde der Altslaven. — Stuttgart, 1938.

Т. А. Рудич

АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЙ СОСТАВ НАСЕЛЕНИЯ ВОСТОЧНОЙ ВОЛЫНИ В ДРЕВНЕРУССКОЕ ВРЕМЯ

В статье рассматривается антропологический состав населения Восточной Волыни в древнерусское время, которое составляло практически один антропологический массив с населением Западной Волыни, хотя население последней было более неоднородным. Доминирующими в этом регионе были массивные долихокранные и мезокранные широколицые краниологические типы. Древляне и волыняне проявляют значительное морфологическое и статистическое сходство с балтийскими популяциями (особенно ятвягами). Это может свидетельствовать о наличии общего антропологического субстрата, хотя нельзя отрицать и влияния последующих миграций.

Антропологические серии древнерусского времени сравнивались с материалами позднего средневековья и современного населения Украины. Можно утверждать, что краниологические типы, которые характеризовали основную часть древнерусского населения территорий древлян и волынян, стали основой при формировании центрально-украинского антропологического типа, который сегодня является доминирующим среди населения Украины.

Ключевые слова: Восточная Волынь, древнерусское время, славяне, древляне, балты, краниология, антропология, население, популяция, морфологический тип.

Т. О. Рудич

ANTHROPOLOGICAL COMPOSITION OF THE POPULATION IN THE EASTERN VOLYN IN THE TIMES OF KYIV RUS

The article examines anthropological composition of Eastern Volyn in the times of Kyiv Rus. The population of Eastern and Western Volyn at this time is an anthropological one array. As a result of anthropological analysis of the region's population turned out uneven. Dominant in the area were massive dolichocranic wide-face and mesocranic wide-face craniological types. They show the considerable morphological and statistical similarity to broad-faced Baltic populations (especially Yatvyg). This indicates a common anthropological substrate. You can not deny the presence also of later migrations on the land area of territory the settlement of the Balts.

Materials of the territory Volyn in the times of Kyiv Rus were compared as anthropological material of late medieval and modern population of Ukraine. It can be argued, that craniological features Derevlyane and Volyniane played a leading role in shaping morphological type (Central Ukrainian), which are the most prevalent in Ukrainian.

Keywords: Eastern Volyn, Kyiv Rus, Slavs, Derevlyane, Volyniane, Balts, craniology, anthropology, population, morphological type.

Одержано 27.09.2016